

หลักความเสมอภาคทางการเมืองในพระไตรปิฎก POLITICAL EQUALITY IN TIPITAKA

ร.ต.ท.พีโรจน์ มีภูเวียง¹

สถิตย์ กรมทอง²

¹สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

Pirot Meephuwiang¹

Sathit Kromthong²

¹Royal Thai Police

²Mahamakut Buddhist University, Srilanchang Campus
Corresponding Author E-mail: kab25000@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะคำสอนทางพระพุทธศาสนาตามแนวทางการเมืองตามหลักความเสมอภาค พัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของสงฆ์ และรูปแบบคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก โดยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎก แนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการเมืองว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก พบว่าลักษณะของคำสอนทางพระพุทธศาสนาตามแนวทางการเมืองคือ หลักการและแนวทางในการพัฒนาเมืองให้มีวิถีชีวิตตามวิถีประชาธิปไตยนั้น สอดรับกับหลักการและแนวทางที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาอย่างมีนัยสำคัญ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้น และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพลเมืองของรัฐนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคแรก พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประทานการอุปสมบทหรือรับคนเข้าสู่พระพุทธศาสนาด้วยพระองค์เอง และรูปแบบคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก คือหลักความเสมอภาค คือไม่เลือกปฏิบัติคือต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์หรือ กฎระเบียบของสังคมที่วางไว้ อภิธานียธรรมข้อที่ 3 นั้นพระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่อง หลักความเหมาะสมซึ่งหมายถึงการเอารับสิ่งที่ไม่ควรไม่เหมาะสมกับ สังคมไทยมาใช้และบัญญัติไว้

คำสำคัญ: หลักความเสมอภาค; การเมือง; พระไตรปิฎก;

Abstract

The objectives of the academic article were to demonstrate the characteristics of Buddhist teachings on equality, the development of democratic equality in the council of Buddhist monks, so-called Sangha, and the Buddhist teachings on equality in the Tipitaka. The documentary research was conducted by reviewing the concepts, theories, and research documents on the political principle of equality in the Tipitaka. The research results revealed that the characteristics of Buddhist teachings on equality were involved with the principles and guidelines on development of city people's lifestyle along with the democratic way of life. It was found significantly consistent with the Buddhist teachings. From past to present, Buddhism focused on development of the state citizens. Literally, the principle of equality was initially developed in Buddhism during the Buddha's time. In the first period of Buddhism propagation, the Buddha himself allowed the people to be monks in Buddhism. Later, a group of monks was allowed to make a person a monk. This was regarded as equality in Buddhism. The principle of equality in the Tipitaka was referred to impartiality or something contradictory to discrimination, which meant any action under the social rules, regularities, and norms. The third condition of welfare (Aparihāniya-dhamma) was specified not to introduce a new thing that was inappropriate, and not to replace the existing thing that remained appropriate with a new thing, which was unknown.

Keywords: Equality; Politics; Tipitaka;

บทนำ

ระบบการปกครองของพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดระบบประชาธิปไตยของสังคมโลก มีหลักการและวิวัฒนาการไปตามยุคสมัยมาจนทุกวันนี้ (สุรพล ยะพรหม, 2548) หากเราศึกษาแยกแยะความละเอียด เปรียบเทียบทั้งการปกครองแบบพระพุทธศาสนากับหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย จะพบว่า มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ประชาธิปไตยแปลว่า ประชาชนเป็นใหญ่ คำว่า ประชาธิปไตย ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Democracy มาจากภาษากรีกว่า Demokratia แยกคำได้ว่า Demos = ประชาชน Kratia = อำนาจ มีความหมายตรงกับ

ภาษาอังกฤษว่า People's Power แปลว่า อำนาจของประชาชน เป็นรูปแบบการปกครองของประชาชนที่ทรงอำนาจสูงสุด และใช้อำนาจทางผู้แทนของตน อับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) ประธานาธิบดีคนที่ 16 ของสหรัฐอเมริกา ได้ให้คำนิยามการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ว่า “ประชาธิปไตย คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน”

ระบอบการปกครองของพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดระบบประชาธิปไตยของสังคมโลก มีหลักการและวิวัฒนาการไปตามยุคสมัยมาจนทุกวันนี้ หากเราศึกษาแยกแยะความละเอียด เปรียบเทียบทั้งการปกครองแบบพระพุทธศาสนากับหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย จะพบว่า มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน อับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) ประธานาธิบดีคนที่ 16 ของสหรัฐอเมริกา ได้ให้คำนิยามการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ว่า “ประชาธิปไตย คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน” (ปฐม มณีโรจน์, 2552)

การปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงบัญญัติพระวินัยให้สิทธิแก่พระสงฆ์ มีอำนาจในการบริหารหมู่คณะ มีสิทธิคัดค้านในเมื่อไม่เห็นด้วย โดยไม่มีข้อจำกัดว่า จะเป็นผู้เกิดในสกุลสูงหรือต่ำมีหรือยากจน ทุกคนเมื่อเข้ามาบวชแล้วก็มีสิทธิเท่าเทียมกัน จะต้องเคารพกันตามลำดับบวชก่อนหลัง เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยของกรีกยังเป็นอภิชนาธิปไตย แต่ของพระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตยแล้ว สมัยของคลิสเธนิสเป็นยุคที่ประชาธิปไตยก่อตัว ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ชั้ระบอบอภิชนาธิปไตยจากกรุงเอเธนส์ แล้วสถาปนาลัทธิประชาธิปไตยขึ้น การแก้ไขรัฐธรรมนูญที่คลิสเธนิสได้ให้สิทธิในการออกเสียง (Right to Vote) แก่ประชาชนทั้ง 10 เผ่าที่ไม่เป็นทาส การแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมอย่างเสรีได้มีมากขึ้น ในสมัยนี้คลิสเธนิสได้ตั้งลัทธิออสเตรซิสม์ การให้ประชาชนเขียนข้อความไปในเปลือกหอย แล้วลงคะแนนโหวตเป็นคะแนนลับคนละเปลือก สามารถขับใครต่อใครที่เห็นว่าไม่สมควรออกไปนอกบ้านเมืองได้ โดยถือว่าเสียงไม่พอใจ 1 พันเสียงให้เนรเทศได้ 10 ปี แต่อย่างไรก็ตามคนชั้นปกครองก็ยังมีอยู่ เป็นแต่จะนับว่าเป็นคนชั้นที่ 1 ซึ่งมีสิทธิเป็นขุนนาง (Archon) ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเกิดในสกุลสูง เพียงมีรายได้เกินปีละ 500 บุเชลหรือประมาณ 900 ถังของไทย ก็เป็นคนชั้นที่ 1 ได้ ยุคทองของกรีกเป็นยุคที่ถือกันว่าประชาธิปไตยรุ่งโรจน์ที่สุด ถัดจากสมัยคลิสเธนิสมาไม่ถึง 100 ปี สมัยของเพริคลีส (Pericles) มีอาณาเขตเล็กมีพลเมืองน้อย จึงใช้การปกครองระบบประชาธิปไตยแบบตรงไม่

ต้องเลือกผู้แทน ทุกคนมีสิทธิเข้าประชุมออกเสียงและตัดสินใจ แต่ก็เป็นการยากที่คนทุกคนจะเข้าประชุมได้หมด จึงมีผู้เข้าประชุมเฉพาะผู้ที่สนใจ

จะเห็นได้ว่าประชาธิปไตยของกรีกเฟื่องจะเป็นรูปธรรมจริงจัง ภายหลังพุทธปรินิพพาน แล้วหลายสิบปี ส่วนในสมัยที่นับได้ว่าเป็นยุคเดียวกับพระพุทธเจ้า คือยุคโซลอนก็ยังเป็นระบอบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตย ยังไม่นับว่าเป็นประชาธิปไตยอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน

พัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในทางเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของ คณะสงฆ์

พระพุทธเจ้าได้เปลี่ยนแนวความคิดมนุษย์ และจุดมุ่งหมายของมนุษย์จากแนวเดิม ซึ่งเป็นความคิดเดิมตามหลักศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) และลัทธิอื่นที่พยายามชี้นำสังคมอยู่ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าสอนว่า การยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นในสังคม ทำให้คนเราคิดถึงตัวเองมากกว่าสังคม ส่วนการละตัวตนจะทำให้คนเรามีความสำนึกต่อสังคมได้มากขึ้น การละตัวตนจะต้องอาศัยการจัดระเบียบสังคมเสียใหม่ แต่การเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคมย่อมติดขัดที่ผู้ปกครอง ผู้รักษาอำนาจของตนเนื่องจากตนมีฐานะที่ดีอยู่แล้ว ทางด้านประชาชนเองก็เคยชินกับวิถีชีวิต ตามแบบคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ความเข้าใจชีวิตอย่างใหม่จึงเกิดขึ้นยาก จำเป็นต้องสร้างสังคมแบบใหม่ขึ้นเป็นตัวอย่าง สังคมนั้นได้แก่สังคมสงฆ์ (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2548: 78)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว พระพุทธเจ้าได้สร้างรูปแบบการปกครองใหม่ขึ้นมา ในท่ามกลางคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) เมื่อมองในแง่จริยศาสตร์ สงฆ์เป็นสังคมของผู้มุ่งนิพพาน แต่เมื่อมองในแง่การเมือง สงฆ์เป็นลักษณะสังคม ที่พัฒนามาจากองค์การทางการเมืองแบบเผ่า หรือสาธารณรัฐทางแถบตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย สมัยพุทธกาลในรัฐแบบนี้แม้อำนาจจะอยู่ในมือชนชั้นสูง ผู้ปกครองมาจากตระกูลเดียวกัน ปกครองโดยการประชุมหารือกันในหมู่ผู้ปกครอง แต่ไม่ได้มีผู้ปกครองที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดอย่างในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างทางใต้ ดังนั้น แม้ตำราทั่วไปจะถือว่าการปกครองของรัฐ อย่างชาวสากยะ ลิจฉวี และมัลละ เป็นสาธารณรัฐ แต่แท้จริงแล้วเป็นอภิชนาธิปไตยรูปแบบหนึ่ง ไม่ได้หมายถึงประชาชนเป็นผู้ปกครองรัฐ มีสิทธิ์มีเสียงมีโอกาสได้เข้าไปมีส่วนในการบริหารรัฐ อย่างเป็นอยู่ในระบบประชาธิปไตยอย่างเช่นปัจจุบัน (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2548: 78)

พระพุทธเจ้าทรงคุ้นเคยกับการปกครองแบบสังคมอินเดียในยุคก่อน แต่คงจะเล็งเห็นความอ่อนแอของระบบการปกครองดังกล่าว ว่าอยู่ที่ความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะไม่มีพระราชผู้มีอำนาจบังคับบัญชา การตัดสินใจจะต้องมาจากมติความเห็นพร้อมร่วมกัน แต่ถึงอย่างไรก็ยังพอพระทัยในการปกครองแบบนี้ มากกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนี้ ยังมีกษัตริย์ไปส่งสงครามกับรัฐอื่น เพื่อแสดงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของตน โดยไม่คำนึงถึงความเป็นอยู่ของประชาชนเท่าใดนัก ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อัตตาธิปไตย เป็นการปกครองแบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แบบรวมอำนาจนิติบัญญัติ (Legislative Power) อำนาจบริหาร (Executive Power) และอำนาจตุลาการ (Judicial Power) ขึ้นอยู่กับบุคคลคนเดียว (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2548: 80)

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคแรก พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประทานการอุปสมบทหรือรับคนเข้าสู่พระพุทธศาสนาด้วยพระองค์เอง ต่อมาได้ขยายให้พระสาวกแต่ละรูปให้เป็นผู้ไปเผยแผ่ศาสนา เป็นผู้อนุมัติการอุปสมบทได้โดยมีวิธีการมีพิธีกรรม เพียงให้ผู้อุปสมบทเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ภายหลังวิธีการแบบนี้ได้ยกเลิกไปและนำไปใช้เฉพาะงานบรรพชาสามเณร ต่อมาเมื่อผู้เข้ามาบวชมากขึ้นจนมีปัญหาเรื่องการปกครอง พระพุทธเจ้าทรงเลิกการประทานอุปสมบทด้วยพระองค์เอง รวมทั้งการให้อำนาจแก่พระสาวกเป็นผู้มีอิสระในการดำเนินการ ทรงกำหนดบทบัญญัติข้อปฏิบัติการให้อุปสมบท ในยุคนั้นได้มอบงานนี้แล้วบังคับใช้บทบัญญัตินี้ ในงานบวชวาระพราหมณ์เป็นคนแรก จากหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนามีปรากฏว่า พระพุทธเจ้ามักตรัสว่า “สิ่งใดที่ชอบธรรมและเป็นธรรม ถ้าถูกถ้าชอบดีแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงรับว่าถูกว่าชอบดี คำสอนของใครก็ตามหากกล่าวสอนถูก มีคุณธรรมเป็นที่ปรากฏก็ใช้ได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของความถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับกันทางสังคม

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยให้สิทธิแก่พระสงฆ์ มีอำนาจในการบริหารหมู่คณะ มีสิทธิคัดค้านในเมื่อไม่เห็นด้วย โดยไม่มีข้อความจำกัดว่า จะเป็นผู้เกิดในสกุลสูงหรือต่ำมั่งมีหรือยากจน ทุกคนเมื่อเข้ามาบวชแล้วก็สิทธิเท่าเทียมกัน จะต้องเคารพกันตามลำดับบวชก่อนหลัง เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยของกรีกยังเป็นอภิชนาธิปไตย แต่ของพระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตยแล้ว สมัยของคลิสเทนิสเป็นยุคที่ประชาธิปไตยก่อตัว ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ชั้ระบบอภิชนาธิปไตยจากกรุงเอเธนส์ แล้วสถาปนาลัทธิประชาธิปไตยขึ้น การแก้ไขรัฐธรรมนูญที่Themistocles ได้ให้สิทธิในการออกเสียง (Right to Vote) แก่ประชาชนทั้ง 10 เผ่าที่ไม่

เป็นทาส การแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมอย่างเสรีได้มีมากขึ้น ในสมัยนี้ Themistocles ได้ตั้งลัทธิออสเตรซิสม์ การให้ประชาชนเขียนข้อความไปในเปลือกหอย แล้วลงคะแนนโหวตเป็นคะแนนลับคนละเปลือก สามารถขับใครต่อใครที่เห็นว่าไม่สมควรออกไปนอกบ้านเมืองได้ โดยถือว่าเสียงไม่ชอบใจ 1 พันเสียงให้เนเรเทสได้ 10 ปี แต่อย่างไรก็ตามคนชั้นปกครองก็ยังมียอยู่ เป็นแต่ว่าจะนับว่าเป็นคนชั้นที่ 1 ซึ่งมีสิทธิเป็นขุนนาง (Archon) ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเกิดในสกุลสูง เพียงมีรายได้เกินปีละ 500 บุเซลหรือประมาณ 900 ถึงของไทย ก็เป็นคนชั้นที่ 1 ได้ ยุคทองของกรีกเป็นยุคที่ถือกันว่าประชาธิปไตยรุ่งโรจน์ที่สุด ถัดจากสมัยคลิซเธนิสมาไม่ถึง 100 ปี สมัยของเพริคลีสมีอาณาเขตเล็กมีพลเมืองน้อย จึงใช้การปกครองระบบประชาธิปไตยแบบตรงไม่ต้องเลือกผู้แทน ทุกคนมีสิทธิเข้าประชุมออกเสียงและตัดสิน แต่ก็เป็นการยากที่คนทุกคนจะเข้าประชุมได้หมด จึงมีผู้เข้าประชุมเฉพาะผู้ที่สนใจ (ปฐุม มณีโรจน์, 2552)

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของสงฆ์นั้น เป็นลักษณะของการปกครองสงฆ์ที่พระพุทธองค์ทรงดำเนินการอยู่ ซึ่งบางท่านเห็นว่ามึลักษณะเป็นประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดในโลก บางท่านซึ่งไม่ได้กล่าวยืนยันออกมาให้เห็นเป็นที่รู้กันเท่าใดนัก เพียงแต่ได้วิเคราะห์อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ แล้วก็พากันยอมรับทัศนะดังกล่าวตามที่นักคิดทางการเมืองได้เสนอ หากกล่าวถึงรูปแบบการปกครองที่เป็นต้นแบบประชาธิปไตย ตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้สร้างแบบเอาไว้จากการปกครองคณะสงฆ์ อาจกล่าวได้ว่า แบบการปกครองสงฆ์ตามเจตนาพระพุทธเจ้า เป็นต้นแบบการปกครองของสงฆ์ในยุคหลัง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะของคำสอนทางพระพุทธศาสนาตามแนวความเสมอภาค

พระพุทธเจ้าทรงค้ำค้ำกับการปกครองแบบสังคมนิยมในยุคนั้น แต่คงจะเล็งเห็นความอ่อนแอของระบบการปกครองดังกล่าว ว่าอยู่ในความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะไม่มีพระราชผู้มีอำนาจบังคับบัญชา การตัดสินจะต้องมาจากมติความเห็นพร้อมร่วมกัน แต่ถึงอย่างไรก็ยังพอพระทัยในการปกครองแบบนี้มากกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนี้ ยังมักนำรัฐไปสู่สงครามกับรัฐอื่น เพื่อแสดงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของตนโดยไม่คำนึงถึงความเป็นอยู่ของประชาชนเท่าใดนัก ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อัตตาธิปไตย เป็นการปกครองแบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แบบรวมอำนาจนิติบัญญัติ

(Legislative Power) อำนาจบริหาร (Executive Power) และอำนาจตุลาการ (Judicial Power) ขึ้นอยู่กับบุคคลคนเดียว (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2548)

ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาบอกไว้ว่า ระบบการปกครองที่ดีจะเป็นระบบการปกครองแบบใดก็ได้ หากระบบนั้นยึดโยงอยู่กับหลักการคุณธรรมสมบัติ ดังนี้ (สมบุรณ์ สุขสำราญ และคณะ, 2527: 63)

1. การก้าวสู่ตำแหน่งปกครอง เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ การใช้การขยายและการรักษาอำนาจไว้ เป็นไป เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ไม่ใช่มีอำนาจเพื่อสร้างคามยิ่งใหญ่ของตนเอง และพวกพ้อง ให้ใช้อำนาจเพื่อ ประโยชน์สุขแก่ประชาชน และผู้ที่อยู่ภายใต้ปกครอง

2. การยึดมั่นความถูกต้องเพื่อให้เกิดความมั่นคงของระบบ มีจุดหมายเพื่อส่วนรวมไม่ใช่มีจุดหมายเพื่อตัวเอง หรือเอาระบบการเมืองการปกครอง เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อตอบสนองความต้องการ ให้ใช้ระบบการเมือง การปกครองเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ และความสงบสันติสุขประชาชน

3. การให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ มีความเท่าเทียมไม่ถือชั้นวรรณะ ให้ความเสมอภาคไม่ถือเพศ มีสิทธิ เสรีภาพ ตลอดถึงการให้หลักการเหตุผลในการตัดสินใจ ในการแก้ไขปัญหาเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ยึดความชอบธรรมเป็นที่ตั้ง ให้ประโยชน์คนอื่นมากกว่าตน

4. การใช้หลักธรรมเป็นแนวทางในการปกครอง ให้ความสำคัญความสุจริตยุติธรรม ให้ความสำคัญกับ คนดีส่งเสริมคนดีให้มีโอกาส นำเสนอและเข้ามาทำการบริหารกิจการบ้านเมืองตามศักยภาพที่มี และพยายามปิด โอกาสคนชั่วไม่ให้มีบทบาททางสังคม กาจัดเขตการแพร่แนวคิดที่ไม่ดี

ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกพบว่า พระธรรมคือคำสอนและพระวินัยคือคำสั่งมีคุณค่าต่อการปกครอง ทั้งในด้านการปกครองตนเอง การปกครองประเทศ มุ่งส่งเสริมให้บุคคลเคารพควบคุมบังคับภายในคือจิตใจ เชื่อมั่นรับผิดชอบปกครองตนเอง รู้จักธรรมชาติและความต้องการของผู้อื่น ใช้พระคุณควบคู่กับการใช้พระเดช สังคมที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนา มักรับเอาแนวความคิดทางชาดกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบริหารการปกครองมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน อิทธิพลทางคติความเชื่อในชาดกจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองในสังคมชาวพุทธ คัมภีร์ชาดกในพระไตรปิฎกบอกให้เราทราบว่า ระบบการปกครองในคัมภีร์ชาดก มีรูปแบบการปกครองเป็นเผด็จการแบบอำนาจนิยม (Authoritarianism) แต่ไม่ใช่เผด็จการแบบอำนาจนิยม

ดังที่ปรากฏในทางรัฐศาสตร์ เพราะยังคำนึงถึงเสียงของประชาชน มีคติยึดถือเอาหลักคุณธรรมเป็นใหญ่ มีความถูกต้องความดีงามเป็นหลัก ให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองมากกว่าระบบการปกครอง และแม้ว่ากษัตริย์จะมีอำนาจมากเพียงใดก็ตาม แต่ต้องฟังเสียงของประชาชนด้วย การเมืองการปกครองที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกถือว่า การปกครองไม่ว่าระบบใด ขอให้ผู้ปกครองเป็นผู้มีคุณธรรมประชาชนจะเป็นอันยอมรับได้ที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้ปกครองนำพารัฐไปสู่ความสำเร็จ (คนอง วังผายแก้ว. 2551)

แนวความคิดทางการเมืองการปกครองในพระพุทธศาสนา ได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากอินเดียในอดีตไม่น้อย จากสถานสภาพทางสังคมและการเมืองยุคนั้น นับว่าเป็นแหล่งเกิดของศาสตร์หลาย ๆ ด้าน อารยธรรมดังกล่าวได้แพร่ออกไปสู่ประเทศต่าง ๆ ของโลก ประเทศไทยได้รับแนวความคิดนี้มาจากศาสนา เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ เขตบางเขน ถูกสร้างขึ้นให้มีสถานะตั้งวัดสัญลักษณ์ของยุคประชาธิปไตย เป็นต้น (ชาติรี ประภิตนทการ, 2552: 101)

จะเห็นได้ว่า การอธิบายระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยของพระพุทธเจ้า โดยดูจากลักษณะการปกครองสงฆ์ที่ พระองค์ทรงดำเนินการอยู่ ซึ่งบางท่านเห็นว่า มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยที่เก่าแก่ที่สุดในโลก บางท่านซึ่งไม่ได้กล่าวยืนยันออกมาให้เห็นเป็นที่รู้กันเท่าใดนัก เพียงแต่ได้วิเคราะห์อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ แล้วก็พากันยอมรับทัศนะดังกล่าวตามที่นักคิดทางการเมืองได้เสนอ หากกล่าวถึงรูปแบบการปกครองที่เป็นต้นแบบประชาธิปไตย ตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้สร้างแบบเอาไว้จากการปกครองคณะสงฆ์ อาจกล่าวได้ว่า แบบการปกครองสงฆ์ตามเจตนาพระพุทธเจ้า เป็นต้นแบบการปกครองของสงฆ์ในยุคหลัง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะของคำสอนทางพระพุทธศาสนาตามแนวทางความเสมอภาค คือ หลักการและแนวทางในการพัฒนาเมือง ให้มีวิถีชีวิตตามวิถีประชาธิปไตยนั้น สอดรับกับหลักการและแนวทางที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาอย่างมีนัยสำคัญ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้น และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพลเมืองของรัฐนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดย 1. เน้นการพัฒนาพลเมืองในระดับรากที่เน้นความเสมอภาค โดยปฏิเสธระบบวรรณะที่ให้คุณค่าต่อมนุษย์ในเชิงดีอันสะท้อนถึงการปฏิบัติต่อกันอย่างไม่เท่าเทียมและเที่ยงธรรม 2. เน้นให้พลเมืองปฏิบัติตามหน้าที่ภายใต้บรรทัดฐาน (Norm) ทางสังคมตามหลักทศ 6 3. เน้นให้พลเมืองมีจิตสำนึกสาธารณะช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่ได้แบ่งแยกความยากดีมีจน ตามหลักสังคหวัตถุ 4. เน้นให้พลเมืองไม่

เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ในสังคมตามหลักศีล 5-6. เน้นให้ประชาชนพึ่งพาตนเองไม่เป็นภาระแก่คนอื่น ๆ ในสังคมตามหลักการตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน และ 7. เน้นให้ประชาชนเคารพคนอื่นหรือสิ่งอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็รระเบียบ กติกา หรือกฎหมายบ้านเมืองตามหลักการธรรม

1. พัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในทางเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา คือ

2. รูปแบบคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก คือหลักความเสมอภาค คือไม่เลือกปฏิบัติคือต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์หรือ กฎระเบียบของสังคมที่วางไว้

อุปทานิยธรรมข้อที่ 3 นั้นพระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่อง หลักความเหมาะสมซึ่งหมายถึงการเอาเปรียบที่ไม่ควรไม่เหมาะสมกับ สังคมไทยมาใช้และบัญญัติไว้อย่างเช่น รับแนวคิดวัฒนธรรมตะวันตกมาเป็นข้ออ้างและ นำมาบัญญัติเอาไว้เป็นกฎหมาย

นอกจากนี้ยังทรงเน้นหลักความเสมอภาคทางเพศ หรือยกย่องให้เกียรติสตรี หรือปัจจุบันได้ออกมี การมาเรียกร้องให้สตรีมีความเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษ (เพราะไปรับแนวคิดมาจาก ตะวันตก) ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้มีมาก่อนตั้งนานแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมองว่า ไม่ว่า หญิงหรือชาย ก็สามารถพัฒนาตนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐนั่นเอง

รูปแบบคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก

รูปแบบคำสอนของพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์อาศัยหลักพระธรรมวินัยเป็นหลักคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้ถือธรรมคือความถูกต้องตามเหตุผล เรียกว่าธรรมาธิปไตย ไม่เห็นด้วยกับการถือตนเองเป็นใหญ่ พระองค์ทรงตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นศาสนาแทนพระองค์เป็นการสอนแบบธรรมาธิปไตย โดยให้ยึดหลักความถูกต้องเป็นหลักในการปกครอง เพราะความถูกต้องเท่านั้นที่จะทำให้สังคมอยู่ได้ตลอดและเกิดความชอบธรรมขึ้นในสังคม ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา หากต้องการเข้าถึงประชาธิปไตยก็ต้องเข้าไปถึงหลักธรรมาธิปไตย (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2548: 33)

การถือชาติจะทำให้คนทั้งหลายมีปกติเห็นแก่ตัว จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งแม้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตัวต้องได้ประโยชน์ด้วยจึงจะทำ นิสัยดังกล่าวนี้ติดมาในสันดานแม้แต่มนุษย์ก็ถือพระพุทธศาสนา ทำบุญให้ทานยังปวารณาจะได้สมบัติอย่างนั้นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงชักนำให้

ละความเห็นแก่ตัว และให้ตั้งใจทำมุ่งความสุขและการเห็นสมควรเป็นใหญ่ ทรงติการทำความชั่ว
อัตรธิปไตยยกตนเป็นใหญ่ และโลกาธิปไตยเพ่งโลกเป็นใหญ่ ทรงสรรเสริญธรรมาธิปไตยมุ่งธรรม
เป็นใหญ่

พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมทรงยกย่องธรรมาธิปไตยโดยตรง เห็นได้จากทรงแสดง
คุณธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ เทียบเคียงกับคุณธรรมของพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ถือธรรมเป็นใหญ่
(ธัมมาธิปไตย) ซึ่งประกาศความที่พระพุทธศาสนายกย่องธรรมาธิปไตยเป็นเลิศ โดยเสนอความเป็น
อธิปไตยหรือความเป็นใหญ่ไว้ ดังนี้ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม 11 ข้อที่ 228,
หน้า 231)

1. การถือตนเป็นใหญ่ ปรารถนหรือประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง บุคคลประเภทนี้ถ้าจะทำ
อะไร ต้องการให้ประกาศชื่อการให้เกียรติ กล่าวคือความหวังประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ถึงแม้ว่า
จะเป็นความดีแต่ยังไม่สมบูรณ์ แต่ถือได้ว่าเป็นบันไดขั้นแรกแห่งการก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้มีจิตใจ
สูงขึ้นในโอกาสต่อไป

2. การถือโลกเป็นใหญ่ ปรารถนสังคมหรือโลกเป็นประมาณ สุดแต่คนอื่นหรือส่วนมาก
เขาว่าอย่างไร ก็คือการทำความดีด้วยถือโลกเป็นใหญ่จึงมีโอกาสมิติดพลาดได้ง่าย หากคนในกลุ่มมี
ความรู้และประสบการณ์ยังไม่พร้อม ก็อาจกลายเป็นพวกมากลากไปจะก่อให้เกิดความเสียหายได้

3. การถือธรรมเป็นใหญ่ ปรารถนความถูกต้องความสมควร เป็นการทำความดีเพราะเห็น
แก่ความดี เมื่อทำไปแล้วและแน่ใจว่าเป็นการสมควรแล้ว เพราะความมุ่งหมายที่ทำนั้นคือทำความ
ดีเพราะเห็นแก่ความดี ความถูกต้อง ไม่มีการแอบแฝงหรือลบลมคมในอะไรไว้เบื้องหลัง จะไม่มี
การบ่นน้อยออกน้อยใจว่าทำดีไม่เห็นได้ดี ส่วนคนที่ชอบบ่นมักไม่ค่อยทำความดีอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน
เหมือนว่าเป็นการทวงผลดีมากกว่า

อุดมคติอธิปไตยในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้นำเสนอเรื่องธรรมาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นหลักการปกครองที่ดีที่สุดของ
โลก แต่ชาวโลกเข้าถึงหลักการนี้ค่อนข้างยากมาก ส่วนมากจะเข้าถึงหลักโลกาธิปไตยหรือ
ประชาธิปไตย หลักคำสอนเรื่องธรรมาธิปไตยสามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ นำไปสู่
ภาคปฏิบัติได้เป็นอย่างดี พระพุทธศาสนาสอนอย่างตรงไปตรงมาเป็นอย่างดี อาจนำไปใช้ได้
หลายกรณี แล้วแต่สถานการณ์ที่เอื้อประโยชน์ให้ ดังนี้

1) การอำนวยความสะดวกธรรมชาติธรรม การปฏิบัติงานของตุลาการหรือผู้เป็นใหญ่เป็นประธาน หากผู้เป็นใหญ่ถือหลักธรรมาธิปไตยก็จะต้องอยู่ภายใต้อคติความลำเอียง 4 ประการ คือ 1. ลำเอียงเพราะรักหรือชอบกันเรียก ฉันทาคติ 2. ลำเอียงเพราะชังเรียก โทษาคติ 3. ลำเอียงเพราะหลง หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์เรียก โมหาคติ และ 4. ลำเอียงเพราะกลัวเรียก ภยาคติ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม 11 ข้อที่ 176, หน้า 196) โบราณจึงสอนไว้ว่า อย่าเป็นคนหูเบาเชื่ออะไรง่าย ลงโทษคนหรือปกป้องใจว่าคนนั้นคนนี่ผิดหรือเลวทราวมเพียงฟังคนอื่นบอกเล่า เพราะผู้บอกอาจพูดตามข่าวซึ่งไม่เป็นจริงหรือมีใจมุ่งร้ายใส่ความผู้อื่นก็ได้

2) การพิจารณาว่าอะไรผิดถูก การปฏิบัติงานอย่างหนึ่งของผู้ใหญ่ต้องมีเกณฑ์มาตรฐาน ชีวัดความดีความเลว หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาก็มีคุณธรรมข้อนี้จะนำไปเป็นตัวชีวัดได้ด้วย การวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะนำมาเป็นแนวประพฤติปฏิบัติหรือรับไว้ดำเนินการ ถ้าถือธรรมคือความถูกต้องความเป็นใหญ่ สามารถวินิจฉัยได้ว่าอะไรควรอะไรไม่ควร ไม่ใช่จับถือเพราะกลัวหรือเพราะหลง พระพุทธเจ้าทรงตัดสินหรือชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นมงคล ในท่ามกลางการขัดแย้งของคนทั้งหลาย ตามพุทธประวัติปรากฏว่ามีการถกเถียงกันอยู่ถึง 12 ปี พระพุทธเจ้าบอกว่าความประพฤติดีปฏิบัติชอบว่าเป็นมงคล บ่งบอกว่าพระองค์ทรงถือธรรมเป็นใหญ่กล่าวคือธรรมาธิปไตยนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การปกครองจะได้ผลดีหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง การดำเนินงานทางการเมืองไม่ว่าจะเป็นการเมืองในระดับใด หากยึดหลักคุณธรรมย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา มักนำหลักการปกครองแบบพุทธไปใช้สร้างความเจริญต่อวงการศึกษ การเมือง และต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน พร้อมทั้งความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติ เกิดแนวความคิดปฏิรูปการเมืองการปกครองตามแนวพุทธ เพื่อตอบสนองระบบการปกครองที่พึงประสงค์เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย”

บทสรุป

พัฒนาการทางหลักความเสมอภาคในเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคแรก พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประทานการอุปสมบทหรือรับคนเข้าสู่พระพุทธศาสนาด้วยพระองค์เอง ต่อมาได้ขยายให้พระสาวกแต่ละรูปให้เป็นผู้ไปเผยแผ่ศาสนา เป็นผู้อนุมัติการอุปสมบทได้โดยมีวิธีการมีพิธีกรรม เพียงให้ผู้อุปสมบทเปล่ง

วาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ภายหลังวิธีการแบบนี้ได้ยกเลิกไปและนำไปใช้เฉพาะงานบรรพชาสามเณร ต่อมาเมื่อผู้เข้ามาบวชมากขึ้นจนมีปัญหาเรื่องการปกครอง พระพุทธเจ้าทรงเลิกการประทานอุปสมบทด้วยพระองค์เอง รวมทั้งการให้อำนาจแก่พระสาวกเป็นผู้มีอิสระในการดำเนินการ ทรงกำหนดบทบัญญัติข้อปฏิบัติการให้อุปสมบท ในยุคนั้นได้มอบงานนี้แล้วบังคับใช้บทบัญญัตินี้ ในงานบวชวาระพราหมณ์เป็นคนแรก จากหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนามีปรากฏว่า พระพุทธเจ้ามักตรัสว่า “สิ่งใดที่ขอบธรรมและเป็นธรรม ถ้าถูกถ้าขอบดีแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงรับว่าถูกว่าขอบดี คำสอนของใครก็ตามหากกล่าวสอนถูก มีคุณธรรมเป็นที่ปรากฏก็ใช้ได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของความถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับกันทางสังคม ที่ท่านผู้รู้มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเห็นชอบต่อกัน ทั้งในอดีตและทั้งปัจจุบัน ขึ้นอยู่กับว่าจะถูกมากน้อยแค่ไหน เป็นเรื่องที่ศาสนิกชนจะพึงใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลเอง” พระพุทธเจ้ามักยึดหลักความถูกต้องเป็นเกณฑ์ ปรากฏชัดเจนตอนที่พระพุทธเจ้าทรงมอบพระธรรมวินัย ให้เป็นตัวแทนพระองค์หลังจากพระองค์ไม่อยู่แล้ว จากหลักฐานที่พบบ่งบอกให้เห็นความเป็นธรรมาธิปไตย ในทัศนะพระพุทธศาสนาสืบมา ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนามีว่า “ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่ง ฟังเสียงผู้หญิงเก็บฟืนร้องเพลงในป่า เนื้อหาของบทเพลงเป็นคติธรรมสอนใจ ท่านก็เลยน้อมนำมาตรองสอนใจตัวเอง ต่อมาไม่นานท่านก็ได้เข้าถึงธรรม” เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ธรรมนั้นไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนใครจะเป็นคนกล่าว ถ้ารู้จักพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ก็เป็นธรรมใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ทั้งสิ้น

องค์ความรู้ที่ได้รับ

รูปแบบและลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยหลักความเสมอภาคในพระไตรปิฎก คือหลักความเสมอภาค คือไม่เลือกปฏิบัติคือต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์หรือกฎระเบียบของสังคมที่วางไว้ อปทานิยธรรมข้อที่ 3 นอกจากนี้ยังทรงเน้นหลักความเสมอภาคทางเพศ หรือยกย่องให้เกียรติสตรี หรือปัจจุบันได้ออกมี การมาเรียกร้องให้สตรีมีความเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษ (เพราะไปปรับแนวคิดมาจาก ตะวันตก) ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้มีมาก่อนตั้งนานแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมองว่า ไม่ว่า หญิงหรือชาย ก็สามารถพัฒนาตนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐนั่นเอง อปทานิยธรรมข้อ 5 ข้อที่ข้อ 7 ได้กล่าวถึงเรื่องหลักของการให้เกียรติสิทธิและหน้าที่ผู้อื่น หมายถึง การยกย่องให้เกียรติ บุคคล ที่มีอายุ หรือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ

เอกสารอ้างอิง

- คนอง ว่างฝายแก้ว. (2551). *หลักนิติบัญญัติบริหารและตุลาการตามแนวพระพุทธศาสนา*. บทความวิชาการ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชาติรี ประภิตนนทการ. (2552). “คติพระอินทร์สมัยรัชกาลที่ 1: อุดมการณ์รัฐ พุทธศาสนา และสถาปัตยกรรม”. *ศิลปวัฒนธรรม*. 30, 6 (เมษายน): 79-97.
- ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์. (2548). “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *มหาวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มยุรา อรุณเคนทร์. (2545). “พระพุทธศาสนากับการเมือง: กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองในปัจจุบัน”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. พระนครศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุรพล ยะพรหม. (2548). *ความคิดทางการเมือง: ประชาธิปไตย ตามแนวคิดพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)*. ออนไลน์. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2564 แหล่งสืบค้น <https://www.mcu.ac.th/article/detail/14340>
- สมบูรณ์ สุขสำราญและคณะ. (2527). *พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2554). “วาทกรรมทางการเมืองของพระสงฆ์จาก 6 ตุลา 19 ถึง เมษา-พฤษภา 53.” *จุลสารปริทัศน์*. (6 ตุลาคม 2554): 12-17.